

УДК 811.111

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ПЕРСОНАЖА СЕРІЙНОГО ВБИВЦІ

Ницполь В.І., аспірант

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті проаналізовано праці провідних лінгвістів світу, що стосуються теорії мовної особистості. Досліджено дискурс персонажа художнього твору як мовної особистості. Розглянуто мовний портрет серійного вбивці як основа для вивчення мовної особистості персонажа художнього твору.

Ключові слова: мовна особистість, персонаж художнього твору, персонаж «серійний убивця».

В статье проанализированы труды ведущих лингвистов мира, касающиеся теории языковой личности. Исследован дискурс персонажа художественного произведения как языковой личности. Рассмотрен речевой портрет серийного убийцы как основа для изучения языковой личности персонажа художественного произведения.

Ключевые слова: языковая личность, персонаж художественного произведения, персонаж «серийный убийца».

Nytspol V.I. THEORETICAL BASICS FOR RESEARCH OF "LINGUISTIC PERSONA" OF A FICTIONAL SERIAL KILLER

The article focuses on the notion of "linguistic persona" from different linguistic theoretical approaches. The discourse of a fiction character was studied as the discourse of the language personality. The serial killer's language portrait was investigated as the basis for studying of the character's language personality.

Key words: language personality, fiction character, serial killer character.

Постановка проблеми. Поняття «особистість» вивчається різними дисциплінами, які вкладають своє значення в його трактування. У філософії особистість вважають суб'єктом відносин та свідомої діяльності, у соціології особистість – це система соціально значущих рис, які характеризують людину як члена того чи іншого суспільства. У психології досліджують особистість, першочергово розглядаючи емоційні та вольові характеристики. Цікавим є визначення поняття «особистість» І. Голубовської, яка, висловлюючись мовою семантичних примітивів, визначає особистість так: «хтось, хто бажає, відчуває, думає, знає, говорить і діє» [6, с. 26]. Поняття «мовна особистість» є різновидом загального поняття «особистість», що містить у собі психологічний, соціальний, етичний та інші компоненти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблем теорії мовної особистості зверталось багато лінгвістів, серед яких Г. Богін, І. Голубовська, І. Горелов, К. Седов, Ю. Караулов, В. Красних, М. Ляпон, О. Сиротініна, проте єдиного визначення поняття «мовна особистість» і досі не існує. Г. Богін під «мовною особистістю» розуміє «людину як носія мови» [5, с. 36]. О. Пушкін називає мовною особистістю індивіда, який володіє сукупністю дискурсних здібностей, що дають можливість планувати та контролювати власні вербальні та невербальні дії

[13, с. 52]. Л. Засекіна розглядає під поняттям «мовна особистість» суб'єкта, у мові якого відтворюється культурна спадщина народу, що виявляється в вербальних та екстралінгвальних елементах комунікації, мовних стереотипах та правилах етикету [8, с. 21]. На нашу думку, мовна особистість – це складне та багаторівневе поняття, що позначає індивіда, який володіє певними комунікативними здібностями й за допомогою вербальних та невербальних засобів виражає власний досвід та знання.

Постановка завдання. Метою статті є уточнення основних проблем теорії мовної особистості для подальшого дослідження художнього дискурсу персонажів серійних убивць. Основним завданням статті є аналіз провідних лінгвістичних праць, що стосуються теорії мовної особистості та персонажного мовлення як основи для вивчення мовної особистості, а також огляд поняття «серійний убивця», враховуючи його мовну поведінку й психологічний характер. Актуальність наукової розвідки полягає в тому, що поняття мовної особистості персонажа художнього твору, зокрема персонажів серійних убивць, не знайшло достатнього висвітлення в відомій нам науковій літературі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мовна особистість є структурно впорядкованим поняттям, що складається з мовних здібностей і вмінь продукувати та

сприймати дискурс. Компоненти поняття «мовна особистість» указують на його дві основні ознаки: комунікативну та індивідуально-диференційну [4, с. 11]. Ю. Караулов представляє мовну особистість трьома способами: 1) поділ на три рівні: вербально-семантичний (структурно-системний), лінгвокогнітивний (тезаурусний) і мотиваційний; 2) вивчення сукупності вмінь та готовності мовної особистості до здійснення різних видів мовленнєво-мисленнєвої діяльності; 3) вивчення рівневої структури мови (фонетика, граматики, лексики), типів мовленнєвої діяльності (говоріння, слухання, письмо, читання) та ступенів оволодіння мовою [9, с. 51]. С. Сухих пропонує дослідити структуру мовної особистості за допомогою виокремлення характерних мовних рис на експонентному, змістовному та інтенціональному рівнях. На експонентному рівні мовець може бути активним чи таким, що споглядає, переконаним або таким, що вагається. На змістовому рівні мовна особистість може висловлюватися конкретно або абстрактно. На інтенціональному рівні комунікант може проявляти себе гумористично або буквально, конфліктно або кооперативно, директивно або інтегративно, центровано або децентровано [14, с. 87]. Д. Богачева вважає, що мовна особистість складається з двох рівнів: тезаурусного й мотиваційно-прагматичного [2, с. 57]. З. Кузневич виділяє у структурі мовної особистості лексико-семантичний (лексикон), граматику-семантичний (граматикон) та мотиваційний (прагматикон) рівні, а також тезаурус [12, с. 4]. Вважаємо, що найповніше дослідження структури мовної особистості може бути здійснене з урахуванням підходів Ю. Караулова та С. Сухих, оскільки вербально-семантичний, тезаурусний та мотиваційний рівні дослідження Ю. Караулова надають основні відомості про мовну особистість, а структура, запропонована С. Сухих, охоплює важливі додаткові параметри дискурсу.

Багатомірність терміна «мовна особистість» підтверджує неоднозначність і багатоаспектність його розуміння в лінгвістиці. Комплексне розуміння мовної особистості включає в себе вивчення особистості мовленнєвої (розглядаються психофізичні властивості індивіда, які дозволяють виробляти та сприймати дискурс), комунікативної (вивчається сукупність особливостей вербальної поведінки людини, яка використовує мову як засіб спілкування) та етносемантичної (наці-

онально-культурний прототип носія мови) [6, с. 26]. В. Красних, порівнюючи концепції мовленнєвої діяльності Ф. де Соссюра й О. Леонт'єва, виділяє чотири іпостасі мовної особистості: 1) «людина, що говорить» – особистість, мовленнєва діяльність якої включає процеси породження й сприйняття мовленнєвих повідомлень; 2) *мовна особистість* – особистість, що реалізує себе в мовленні на основі певних знань та уявлень; 3) *мовленнєва особистість* – особистість, яка реалізується в спілкуванні, при виборі певних стратегій і тактик та при використанні лінгвістичних і екстралінгвістичних засобів; 4) *комунікативна особистість* – учасник комунікативного акту, що діє в реальному спілкуванні [11, с. 90].

В. Карасик структурує поняття мовленнєвої організації людини так: 1) *мовна здатність* є закладеною в людині можливістю вербального спілкування, що зумовлюється її психосоматичними особливостями; 2) *комунікативна потреба* – спрямованість на умови спілкування та учасників комунікації; 3) *комунікативна компетенція* – набуте вміння процесу спілкування з метою досягнення своїх комунікативних цілей; 4) *мовна свідомість* – вербальне відображення зовнішнього світу у внутрішньому; 5) *мовленнєва поведінка* – сукупність свідомих та несвідомих дій, через які розкривається характер і спосіб життя людини [10, с. 99]. Схема мовленнєвої організації, подана В. Карасиком, перегукується з видами мовних особистостей, наведених В. Красних, що доповнює саме поняття мовної особистості й допомагає краще зрозуміти його структуру.

Аналіз індивідуального дискурсу дає можливість дослідити психологічну природу особистості, а знання психологічних особливостей індивіда допомагає пояснити специфіку його дискурсу. Така антропоцентрична природа дискурсу обумовлює його використання для створення мовленнєвого портрету особистості.

Мовленнєве портретування спочатку з'явилося у стилістиці й базувалося на вивченні ідіостилю письменників. Оскільки категорії «автор» та «персонаж» існують у тісному взаємозв'язку, дослідження ідіостилів дало початок вивченню індивідуального персонажного мовлення.

Персонажем (від лат. *persona* – маска актора в античному театрі) називають дійову особу, що є об'єктом розповіді в художньому творі й сприймається як жива або умовно жива істота [5, с. 125]. Поняття «персонаж» є сукупністю

засобів зображення, які утворюють портрет, мову, вчинки, характеристику з боку інших персонажів.

Моделювання мовлення персонажів здійснювалося на основі аналізу характерних для них синтаксичних засобів, специфічних лексико-семантичних та морфологічних індивідуальних рис, що в сукупності утворює мовленнєвий портрет експресивно-психологічного типу [14, с. 86]. З появою концепції мовної особистості дослідження індивідуального дискурсу, у тому числі й персонажного, стало ще продуктивнішим. Аналіз мовлення персонажів художніх творів є важливим чинником у вирішенні проблеми особистісних аспектів дискурсу. Зображення мовленнєво-мисленнєвої діяльності за допомогою художніх засобів створює багатий емпіричний матеріал для дослідження природи людської свідомості з лінгвістичної позиції.

Індивідуальність персонажного світогляду в дискурсі вперше була вивчена М. Бахтіним при аналізі творів Ф. Достоевського. М. Бахтін вважає, що персонаж є центральним у світі, який змоделивав автор, і є самостійним та ідеологічно авторитетним [1, с. 284]. Персонаж художнього твору втілює власну точку зору на світ і самого себе.

Персональний дискурс проектує мовлення реальних мовних особистостей, а аналіз мовної особистості персонажа дає змогу дослідити дискурс у всіх його проявах: зразки діалогічного та монологічного, підготовленого та непідготовленого мовлення, комунікативних успіхів та невдач. Різні види мовлення по-різному можуть відбивати характер особистості, тому це слід враховувати при вивченні мовлення персонажів.

Монологічні висловлювання яскраво демонструють особливості ідіостилу мовної особистості та її концептосферу. Діалог надає інформацію про стиль спілкування, комунікативну поведінку людини. У діалозі відбиваються різні сфери життя: когнітивна – знання, настанови індивіда; позиційна – соціальні ролі; акціональна – дії та активність; соматична – фізичні та психічні стани [14, с. 85]. У діалогічному спілкуванні індивід отримує можливість для самовираження та самоствердження.

Психологічні особливості персонажа можна також вивчати через висловлювання інших персонажів твору. Крім цього, художній твір дає змогу дослідити внутрішнє мовлення, що тісно пов'язане з процесами інтроспекції, рефлексії, автокомунікації. Це сприяє

не тільки вивченню лексики й тезаурусу мовної особистості, але й її прагматикону, що охоплює все багатство мотиваційної сфери особистості й свідчить про те, що аналіз персонажного мовлення має велике значення в розвитку поняття «мовна особистість».

Для вивчення мовної особистості персонажа серійного вбивці слід звернутися до визначення поняття «серійний убивця». Згідно зі словниковим визначенням серійний убивця – це вбивця, який скоїв більше, ніж три вбивства без очевидних на те мотивів [10, с. 261]. Ми вважаємо, що найбільш точне трактування терміна подає криміналіст Р. Ресслер, який розглядає серійного вбивцю як особу, що вчинила три й більше окремих, розділених між собою періодами емоційного спокою, жорстоких убивств людей, часто з метою досягнення власного психологічного задоволення [17, с. 132]. Саме цей варіант визначення серійного вбивці, на нашу думку, важливо враховувати при відборі персонажів художніх творів.

Потреба в вивченні мовлення серійних убивць пов'язана з метою їх швидкого виявлення в соціумі. При розкритті злочинів криміналісти часто застосовують психолінгвістичні засоби в вивченні мовлення злочинців (цим займається судова психолінгвістика, “*forensic psycholinguistics*”). Риси характеру, вік, стать, географічну належність, расу, освітній, релігійний, соціальний стан часто можна описати за допомогою мовлення людини.

При вивченні усного мовлення акцент може свідчити про походження людини. Також використання людьми деяких слів видає їхнє географічне походження. Наприклад, люди з Філадельфії, щоб попросити газований напій, використовують слово “*soda*”, а приїжджі з Пітсбурга віддають перевагу слову “*pop*” [18, с. 19]. Походження можна також установити й на синтаксичному рівні. Якщо мовець використовує непритаманний англійській мові порядок слів (наприклад *підмет-додаток-присудок*), це може свідчити про те, що англійська для нього не є рідною мовою, і мовець є іноземцем [18, с. 19]. Вікові особливості проявляються в виборі різних фраз чи слів для позначення одного й того ж поняття різними поколіннями. Наприклад, слово “*Internet*” люди похилого віку охарактеризують як “*innovation*”, а молодше покоління вибере слово “*technology*” [18, с. 19]. Гендерні відмінності мовлення проявляються в виборі жінками фраз, підтверджуючих сумнів (“*It seems*”, “*I suppose*”), більш

емоційної лексики на позначення почуттів, використання інтенсифікаторів “so”, “such”, “really”, ввічливість [18, с. 19]. Використання біблійних термінів говорить про релігійність, а правильна грамати́ка мовлення свідчить про середню або вищу освіту.

Великий внесок у дослідження дискурсу серійних убивць зробив американський вчений Джеф Хенкок зі своїми колегами, розглянувши низку факторів, у тому числі й те, як злочинці описували сам акт злочину. Аналіз здійснювався за допомогою спеціальної комп’ютерної програми *Wmatrix*, яка математичним шляхом підраховувала кількість різних частин мови, частоту використання тих чи інших слів. Учені дійшли висновку, що серійні вбивці віддають перевагу минулому часу в своїх розповідях. Згодом, дослідивши й інші мовні ситуації, було встановлено, що минулий час у маніяків домінує над теперішнім, навіть порівняно з нормальними людьми, що може бути показником психологічної відчуженості серійних убивць [16, с. 107].

У мовленні психопатів-убивць була виявлена також велика кількість вигуків, які особливо часто переривають зв’язність думок у мовленні. Це може бути показником необхідності витрачання певного часу на обдумування сказаного. Дж. Хенкок вважає, що всі ці «мм», «а-а» пов’язані з одяганням «маски нормальності».

Професор Стівен Портер пише, що психопати ставляться до світу й оточуючих людей як до засобів досягнення власних цілей, тому в їхній мові велика кількість підрядних речень, а також слів, які пов’язані з причинно-наслідковими твердженнями, як-от: «тому що», «таким чином», «для того щоб» тощо. С. Портер пояснює цю особливість тим, що маніяки розглядають злочин як логічний наслідок власного задуму для досягнення своїх цілей та інтересів [19, с. 437].

У той час, коли більшість людей намагаються задовольнити свої духовні та соціальні потреби (релігія, сім’я, кар’єра та ін.), серійні вбивці-психопати залишаються під контролем біологічних потреб. Проведений Дж. Хенкоком аналіз виявив, що психопати використовують у два рази більше слів, які стосуються фізіологічних потреб організму та самозахисту, включаючи їжу, напої та грошові засоби.

На думку Х. Клеклі, психопати проявляють певні особливості у своєму мовленні з метою отримати задоволення та викликати

захоплення в інших людей. Їхня мова може бути більш експресивна і містити більше емоційних слів для того, щоб отримати необхідну їм увагу. Х. Клеклі стверджує, що присутність емоційності в мові по суті використовується серійними вбивцями для маніпуляції іншими людьми [15, с. 47]. Психопати неспроможні зрозуміти глибоке семантичне та емоційне значення мови та вловити нечіткі й абстрактні значення. Учені також дійшли висновку, що психопати говорять набагато повільніше при використанні мови з емоційним забарвленням, таким чином контролюючи мовлення для уникнення помилок.

У сукупності всі ці дослідження дають можливість за допомогою мовлення визначити наявність у людини психопатологічного стану, притаманного серійним убивцям.

Висновки з проведеного дослідження. Проаналізувавши визначення терміна «мовна особистість» різними вченими, дослідивши персонажне мовлення й розглянувши поняття «серійний убивця», можна зробити висновок, що мовна особистість персонажа серійного вбивці – це дійова особа художнього твору, яка здійснила більше ніж три злочини з метою власного задоволення і яка володіє певними комунікативними здібностями для вираження власного досвіду та знань. Вивчення мовної особистості персонажа серійного вбивці дозволить визначити правдоподібність змалювання образу реальних серійних убивць у художньому творі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бахтін М. Проблема мовних жанрів / М. Бахтін // Естетика словесної творчості. – М. : Наука, 1986. – С. 250–296.
2. Богачева Д. Метаязыковая личность (к проблеме описания) / Д. Богачева // Языковая личность: информация, материалы. – М. : Наука, 2003. – С. 54–61.
3. Богин Г. Филологическая герменевтика / Г. Богин. – Калинин : Изд-во КГУ, 1982. – 85 с.
4. Винокур Т. К характеристике говорящего: интенция и реакция / Т. Винокур // Язык и личность: Сб. статей. – М. : Наука, 1981. – С. 11–23.
5. Виноградов В. О языке художественной прозы / В. Виноградов // Избранные труды : в 5 т. – М. : Наука, 1980. Т. 5. – С. 56–166.
6. Голубовська І. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен / І. Голубовська // *Studia Linguistica*. Зб наук. пр. – К., 2008. – Вип. 1. – С. 25–33.
7. Горностай П. Психологія особистості : [словник-довідник] / За ред. П. Горностая, Т. Титаренко. – К. : Рута, 2001. – 320 с.
8. Засєкіна Л. Психолінгвістична діагностика / Л. Засєкіна, С. Засєкін. – Луцьк : «Вежа», 2008. – 188 с.

9. Караулов Ю. Русский язык и языковая личность / Ю. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 264 с.
10. Карасик В. Модельная личность как лингвокультурный концепт / В. Карасик // Филология и культура: Материалы III-й Междунар. науч. конф. – Ч. 2. – Тамбов, 2001. – С. 98–101.
11. Красных В. О чем говорит «человек говорящий»? (к вопросу о некоторых лингвокогнитивных аспектах коммуникации) / В. Красных // Лингвокогнитивные проблемы межкультурной коммуникации: Сб. статей. – М. : Филология. – 1997. – С. 81–91.
12. Кузневич З. Языковая личность в литературно-художественном дискурсе Эрнеста Хемингуэя / З. Кузневич. – Иркутск, 1999. – 22 с.
13. Пушкин А. Способ организации дискурса и типология языковых личностей / А. Пушкин // Язык, дискурс и личность: Межвузовский сб. научных трудов. – Тверь : Изд-во ТГУ, 1990. – С.50–60.
14. Сухих С. Черты языковой личности / С. Сухих // Коммуникативно-функциональный аспект языковых единиц. – Тверь : Изд-во Тверск. гос. ун-та. – 1993. – С. 85–91.
15. Cleckley H. Mask of Sanity / H. Cleckley. – NY : New York University Press, 1982. – P. 47–49.
16. Hancock J. Hungry Like the Wolf: A Word Pattern Analysis of the Language of Psychopaths / J. Hancock, M. T. Woodworth, S. Porter // Legal and Criminological Psychology. – 2013. – Vol. 18. – P. 102–114.
17. Ressler R. Sexual Homicide patterns and Motives / R. Ressler, Burgess. – NY, 1990. – P. 130–147.
18. Smiths S. Forensic Psycholinguistics Using language analysis for identifying and assessing offenders / Sharon S. Smiths // FBI Law Enforcement Bulletin. – 2001. – P. 18–20.
19. Woodworth M. T. In Cold Blood: Characteristics of Criminal Homicides as a Function of Psychopathy / M. T. Woodworth, S. Porter // Journal of Abnormal Psychology. – 2002. – №3. – P. 436–445.